

از آب وقتی تا بازار سیاه آب
پنجمین نشست مرکز تهران شناسی همشهری با عنوان آب و طهران با حضور کارشناسان برگزار شد

۱۸

قصه آسیاب کوچیکه یوسف آباد
هنوز هم یک آسیاب آبی در تهران نفس می کشد

۲۰

پنجشنبه ۲۵ خرداد ۱۴۰۲ | ۲۶ ذی القعدة ۱۴۴۴ | سال سی و یکم | شماره ۸۸۰۰

هلمشهری تهران

عکس همشهری اسپریاچور

روایت قنات‌های خاطره‌انگیز پایتخت

مقصد یازدهمین تور تهرانگردی مرکز تهران شناسی همشهری، قنات‌ها و سازه‌های آبی قدیمی پایتخت بود

گزارش
تور یا روزیهانی
روزنامه‌نگار

قنات‌ها از شاهکارهای ایرانی‌هاست که در گذشته‌ای

نه چندان دور برای مقابله با کمبود آب و تامین آب مورد نیاز کشاورزی ساخته می‌شد. برای همین از روزی که تهران پایتخت شد و شهرنشینی در آن گسترش یافت، قنات‌ها و آب‌انبارهای بسیاری در پایتخت ساخته شد؛

گنجینه‌های ارزشمندی که با هویت شهر گره خورده است. همین بهانه کافی بود تا مقصد یازدهمین تور تهرانگردی مرکز تهران شناسی همشهری قنات‌ها و آب‌انبارهای قدیمی و نام‌آشنای پایتخت باشد که هنوز هم زیر کوچه پس‌کوچه‌های

این شهر نفس می‌کشند. در این تور دکتر مناسعودی آشتیانی، مسئول کمیته آب و گردشگری کمیسیون گردشگری اتاق بزرگانی، دکتر حسن لی، کارشناس منابع آب و نصرالله حدادی، تهران شناس ما را همراهی می‌کردند.

۱ آب انبار در خانه دای جان ناپلئون

خانه‌ای زیبا از دوران قاجار در انتهای کوچه اتحادیه قرار دارد که لوکیشن فیلم قدیمی «دای جان ناپلئون» است. زیر پیمان، تنبوشه‌های سفالی قرار دارد که روی آن را با شیشه پوشانده‌اند. حدادی می‌گوید: «در قدیم برای انتقال آب از قنات و آب انبار، لوله‌های سفالی با سفال نر و ماده درست می‌کردند. این شبکه به جاهای مختلف این خانه می‌رفت. دقیقا این تنبوشه‌ها شکل گلدان‌های سفالی است که در دل یکدیگر گذاشته شده‌اند و نمونه نادری در تهران است که در باب‌همایون و همین خانه می‌توان آن را دید.»

۲ قنات زیر پای گردشگران

از داخل محوطه حیاط خانه اتحادیه به اتاق نسبتاً بزرگی با درهای چوبی قدیمی می‌رویم، کف اتاق سرتاسر با شیشه پوشانده شده و زیر پای گردشگران آب‌انبار قدیمی این خانه قرار دارد که با چندین پله به سطح پایین‌تری هدایت می‌شود. حدادی می‌گوید: «این بخش از سازه محل ذخیره آب بود چون امکان داشت که آب قنات کم یا قطع نشود، برای همین آن را در این سازه نگهداری می‌کردند و از همین محل هم به سایر نقاط منزل گردش داشت. همچنین با استفاده از این پله‌ها به عمق خوشچه برای شنا یا تمیز کردن می‌رفتند.»

۳ سه راه شتر گلوبی

دکتر حسن لی، یکی دیگر از کارشناسان آب تهران است که در این تور ما را همراهی می‌کند. او درباره آب‌انبار قدیمی خانه اتحادیه بیشتر توضیح می‌دهد: «غلب برای انتقال آب قنات از دیواری در حیاط پایز خانه از روشی به نام شتر گلوبی استفاده می‌کردند. در این روش آب از بیرون وارد یک حفره در خانه (که به همین منظور ایجاد کرده بودند) می‌شد و با فشاری که بر اثر چرخش ایجاد می‌کرد، آب را به بخش‌های مختلف خانه با فشار هل می‌داد. در تهران هم در نزدیک کوچه مروی سه‌راهی به نام سه‌راه شتر گلوبی از قدیم وجود دارد.»

۴ یک محله و چند قنات

مقصد بعدی، خانه‌ای مرمت‌شده در دل محله عودلاجان است؛ خانه‌ای به نام «اردبیهشت» که زیبایی و اصیل‌بودنش به خوبی نمایان است. حدادی تعریف می‌کند: «عودلاجان یکی از محله‌های قدیمی تهران است که آب بسیاری داشت برای همین این محله به این نام معروف شد. قنات حاج‌علیرضا از همین محله عبور می‌کرد و از کنار مسجد سپهسالار به سمت پایین شهر می‌رفت. البته زیر این محدوده قنات‌های دیگری مانند ناصریه هم می‌گردد که قبلاً دیده می‌شد ولی در پروژه بازسازی بازار محله روی آن پوشانده شد.»

۵ یادگار زنده میان زباله

بهر روز مریاغی، کارشناس و معمار خانه قدیمی اردبیهشت با اشاره به ادله و اسناد مکتوبه در خانه تأکید می‌کند که قدمت خانه اردبیهشت عودلاجان به دوره زندیه برمی‌گردد. او برای اثبات این سخن هم به آب‌انبار کشف‌شده در زیرزمین خانه و معماری منحصر به فرد آن اشاره می‌کند: «این خانه قدیمی در میان انبوهی از زباله و نخاله‌های ساختمانی مدفون شده بود و کسی از وجود این حمام و آب‌انبار در خانه خبر نداشت و ما هم در جریان خاکبرداری‌هایی که برای مرمت انجام می‌دادیم، این مجموعه را کشف کردیم.»

۶ خانه‌های خوشه‌ای

مریاغی، درباره این آب‌انبار قدیمی می‌گوید: «آب‌انبار این خانه از نظر سازه‌های آبی یکی از کمیاب‌ترین مکان‌هایی است که به خزینه حمام وصل است. همچنین یک مسیر هدایت آب در این خانه پیدا و آن تنبوشه را در دیوار حفظ کردیم. حداقل می‌دانیم که ۱۰ تا ۱۲ متر طول آن است. مطمئن هستیم در دوره‌های مختلف، روش‌های رسیدن آب به خانه‌ها و آب‌انبار‌ها در اینجاست متفاوت بوده است. احتمالاً این خانه جزو نمونه‌های خانه‌های خوشه‌ای تهران است که به صورت خوشه‌ای ۸، ۷ خانه به هم وصل می‌شدند.»

۷ چهل پله و چشمه فرمانفرما یان

کوچه آب‌انبار در خیابان رودکی، نرسیده به خیابان مر تضوی به سبب وجود آب‌انبار چهل پله معروف است. سیدرسول امینی در کتاب «طهران در گذر زمان» درباره آب‌انبار چهل پله نوشته است: «آب‌انبار چهل پله سلسبیل را از آب چشمه فرمانفرمایان که به سمت جنوب سلسبیل جاری می‌شد پر می‌کردند. مواد و مصالح به‌کار رفته در داخل ساختن آب‌انبار عبارت بود از سنگ، آجر، شفته آهک و ساروج. مخزن آب‌انبار در داخل زمین قرار داشت و با چهل پله به سطح خیابان متصل می‌شد تا فشارهای وارد بر بدنه را بکاهد.»

۸ شستن لباس‌های خونین در قنات

در محله مهران، باغی معروف به «باغ گلستان» بود که قنات «مهران زر تشت» از آنجا می‌گذرد. گویا در سال‌های جنگ این قنات یکی از اصلی‌ترین باتوق‌های بانوان شهر برای کمک به زخمی‌گان بوده است. علی‌عسگری از اهالی محله تعریف می‌کند: «سیاه‌طرف آنجا را داربست کشیده بود و بانوان محله لباس زرمنده‌ها و پتوهای خونین آنها را می‌شستند.» به نوشته اعتمادالسلطنه این قنات مربوط به هزار سال قبل بوده است که در دوره قاجار آب آن را به سمت آرگ منحرف کردند و در نتیجه قسمتی از ده مهران خشک شد.

دریچه

آب‌انبار سیداسماعیل

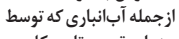
این بنا در محدوده بازار تهران و محله سیداسماعیل واقع شده و از آثار دوره قاجاریه است که توسط «حاج عیسی» وزیر یا به روایتی «میرزا موسی» در سال ۱۲۲۲ ساخته شد. آب‌انبار سیداسماعیل و بناهای وابسته به آن هنگام آبادانی بیش از هزار مترمربع مساحت داشت که امروزه به جز محوطه مخزن آن بقیه بنا از جمله راه پله و باشیر از بین رفته است.

آب‌انبار کلیمی‌های عودلاجان

کلیمیان که در محله عودلاجان ساکن بودند نیز آب‌انبارهای عمومی مخصوص به خود داشتند؛ از جمله آب‌انباری که توسط عزرا یعقوب، تاجر کلیمی ساخته شده بود. همچنین آب‌انبار دیگری زیر معبد ملا ابراهیم مشهور به حکیم قرار داشت که مورد استفاده آنها بود.

آب‌انبار صدر اعظم

این آب‌انبار که توسط میرزا آقاخان نوری، مشهور به اعتمادالدوله ساخته شده، در بازار پانچرا با فاصله کمی از تیمچه حاجی‌ابوتراب قرار دارد. بنای این آب‌انبار که امروزه تولید آن با سازمان اوقاف و امور خیریه است اجاره داده شده و به‌منوعان قهوه‌خانه به حیات خود ادامه می‌دهد.

آب‌انبار صدر اعظم

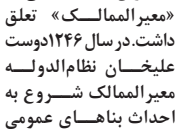
۹۱ رشته قنات در محله کن گوشه و کنار تهران قنات‌های بسیاری از قدیم باقی مانده است، اما منطقه ۵ با ۹۱ رشته قنات در جایگاه نخست قرار دارد. هنوز هم بعد از گذشت سال‌ها اغلب این قنات‌ها جاری و ساری است و باغ‌های کن و فضای سبز دیگر محله‌های این منطقه از این آب زلال سیراب می‌شوند.

آب‌انبار معیر الممالک

از کرج تا هفت چنار با قنات امین‌الملکی قنات امین‌الملکی از اسماعیل‌آباد کرج شروع و به‌سوی شرق سرازیر می‌شد و به موازات جاده قدیم کرج-تهران، ادامه می‌یافت و از شمال کوچه زورخانه گذشته وارد خیابان هفت چنار می‌شد. سپس به‌سوی جنوب سرازیر شده و تا چهارسوق چوبی خیابان مولسوی و خیابان حاج‌عبدادامه پیدا می‌کرد.

آب‌انبار معیر الممالک

در محله سنگلج تهران خانه‌هایی به «معیر الممالک» تعلق داشت. در سال ۱۲۴۶ دوست علیخان نظام‌الدوله معیر الممالک شروع به احداث بناهای عمومی در این محله کرد. از جمله بناهای احداث‌شده توسط او مسجد، مدرسه و آب‌انبار آن بود. این آب‌انبار به نیت ملی رسیده است.

نگاه

صدای پای آب در کوچه پس‌کوچه‌های طهران

در گذشته‌ای نه‌چندان دور در آبادی‌های کوچک و بزرگ اطراف طهران که بعدها جزئی از محله‌های پایتخت شد، قنات‌های بسیاری حفر شده بود تا زندگی در اطراف آن جریان یابد. در این سستون داستان برخی از این قنات‌ها را با ما مرور کنید.

استحمام کودکان در قنات زرگنده «کوچه قنات» کوچه باریک و چشم‌نوازی است در محله زرگنده که مظهر قنات محله در آنجا قرار دارد. نخستین خانه‌های زرگنده در این کوچه و نزدیکی مظهر قنات ساخته شده بود و خانه کدخدای زرگنده هم در این کوچه قرار داشت. هنوز هم چاه‌ها و میله‌های بسیاری از دوره رونق قنات محله زرگنده در حیاط خانه‌های قدیمی به چشم می‌خورد. مظهر قنات زرگنده تا قبل از ساخته‌شدن نخستین گرمابه در محله یعنی حمام سعیدی، محلی برای شست‌وشو و حتی استحمام کودکان در تابستان بود. بعد از ساخته‌شدن حمام سعیدی در زرگنده، آب این حمام هم از همین قنات تأمین می‌شد.

قنات حاج میرزا آقاسی و ضرب‌المثل معروف معروف‌ترین قناتی که در طهران قدیم جریان داشت قنات مرحوم حاج میرزا آقاسی بود که زمان فتحعلی‌شاه، حفر شد و اکنون هم جریان دارد. میرزا آقاسی که به کارهای زراعتی و حفر قنات عشق خاصی داشت روزی تنها و بدون سرباز به سر قناتی که گفته بود حفر شود می‌رود و از فردی که در حال حفر قنات بود، می‌پرسد: «این قنات به آب رسیده است؟» او در جواب می‌گوید: «آب کجا بود!» این حاج میرزا آقاسی بی‌خود ما را معطل کرده است. ما داریم برای کیوت‌های خدا لانه می‌سازیم.» میرزا آقاسی در جواب گفت: «بنده خدا برای من آب ندارد برای تو که نان دارد.»

فتح قلعه تهران با عبور از قنات قنات مهر گرد با ۷۰۰ سال قدمت همچنان اندک آبی را به مقصد نهایی می‌برد؛ هر چند در سال‌های اخیر بر سر مسیرش موانعی به‌وجود آمده است. این قنات که رگ حیاتی تهران قدیم محسوب می‌شد با ۱۰۰ متر طول، آب را از اراضی بهجت‌آباد با ۱۸۵ حلقه چاه به شرق گلستان و شمس‌العمارة می‌برد. مهر گرد، همان قناتی است که آغامحمدخان برای فتح قلعه تهران از مجرای آن استفاده کرد. او در نخستین حمله به تهران شکست خورده بود و راهی برای گذر از دروازه‌های شهر نداشت اما در لشکرکشی دوم، وقتی به تهران رسید، نیمه‌شب آب را بست و سربازان را به توتل‌های مهر گرد فرستاد. قنات از شمال تا مرکز شهر جاری بود و محلات بازار و بخشی از عودلاجان را مشروب می‌ساخت. سربازان آغامحمدخان از کوچه چهل‌تن بیرون آمدند، دروازه خراسان را روی لشکر باز کردند و قاجاریان به تخت تهران نشستند.

۹۱ رشته قنات در محله کن گوشه و کنار تهران قنات‌های بسیاری از قدیم باقی مانده است، اما منطقه ۵ با ۹۱ رشته قنات در جایگاه نخست قرار دارد. هنوز هم بعد از گذشت سال‌ها اغلب این قنات‌ها جاری و ساری است و باغ‌های کن و فضای سبز دیگر محله‌های این منطقه از این آب زلال سیراب می‌شوند.

۲ سنگ آبدهی قنات سفارت سرچشمه قنات سفارت روسیه (شوروی سابق) دورشته بود که یک رشته از اراضی انبار و رشته دیگر از اراضی امیرآباد به‌سوی تهران سرازیر می‌شد و در محل معینی در امتداد شمال خیابان یوسف‌آباد و جنوب شرقی یخچال متمایل و خیابان انقلاب را در نزدیکی خیابان سرشار قطع کرده و در عمق ۳ متری در شمال غربی سفارت آنجا می‌شد. آبدهی این قنات حدود ۲ سنگ بوده است.

از کرج تا هفت چنار با قنات امین‌الملکی قنات امین‌الملکی از اسماعیل‌آباد کرج شروع و به‌سوی شرق سرازیر می‌شد و به موازات جاده قدیم کرج-تهران، ادامه می‌یافت و از شمال کوچه زورخانه گذشته وارد خیابان هفت چنار می‌شد. سپس به‌سوی جنوب سرازیر شده و تا چهارسوق چوبی خیابان مولسوی و خیابان حاج‌عبدادامه پیدا می‌کرد.

قنات کریم‌آباد در دانشکده افسریه این قنات از آسیاب دوم فرمانفرما به سمت شرق می‌آمد و با گذشتن از چندین خیابان و محله در خیابان امام‌خمتی (ره) وارد دانشکده افسری شده در آنجا ادامه داشت. آبدهی این قنات حدود ۴۱۳/۵ سنگ بود.

قنات کوثریه؛ سه‌میله‌ای پشکه‌داران آب این قنات که از اراضی کن سرچشمه می‌گرفت پس از عبور از طرشت، در نتیجه واردشدن به تنوره آسیاب دوم فرمانفرما عمق بیشتری پیدا می‌کرد. آب این قنات به سمت خیابان پاستور می‌آمد. آبدهی این قنات حدود ۶ سنگ بوده است. قنات کوثریه در غرب تهران از منابع مهم تأمین آب سه‌میله‌ای پشکه‌داران به شمار می‌رفت و پس از آب قنات شاه، دومین قنات بزرگی بود که آب مصرفی ساکنان غرب و جنوب غربی تهران را تأمین می‌کرد.